

G. W. F. Hegel: 250

Klaus Vieweg: *Hegel. Der Philosoph der Freiheit. Biographie.*

München, C. H. Beck. 2019. 824 oldal

2020-ban nemcsak Ludwig van Beethoven születésének 250. évfordulóját ünnepeljük: a német kultúra másik nagy formátumú alkotója, Georg Wilhelm Friedrich Hegel is 1770-ben született. A filozófusok a világjárvány okozta nehézségek ellenére szerte a világon módot találtak arra, hogy megemlékezzenek a stuttgarti születésű sváb gondolkodó sok tekintetben ma is inspiráló életművéről. Hegel pályafutásának utolsó intézményében, a berlini Humboldt Egyetemen a Klaszszikus Német Filozófia Tanszék *5minutenhegel.de* címmel videó-összeállítást tett közzé a születésnapon, augusztus 27-én a világ mintegy 50 Hegel-kutatója részvételével. A Roma Tre Egyetem filozófusai kiállítással és tematikus videó-összeállítással (*HegelNow*) tisztelegtek a német filozófus életműve előtt.

Számos Hegel-kutató publikációkban emlékezik meg Hegel Marx által „groteszk sziklamelódiaként” jellemzett filozófiai örökségéről. Egyikük Klaus Vieweg, a Jénai Friedrich Schiller Egyetem professzora, aki egy vaskos (824 oldalas) Hegel-életrajzt tett közzé az évforduló alkalmából. Könyvét a mindmáig legjelentősebb Hegel-életrajzírónak, a filozófus berlini tanítványának, Karl Rosenkranz-nak ajánlotta. Vieweg monográfiájában hatalmas ismeretanyagot, értő műelemzéseket, életrajzi adatokban gazdag áttekintést, releváns kor-és eszmétörténeti kitekintéseket kínál az olvasónak. Hegel-ábrázolásának és interpretációjának középpontjába a szabadság-gondolatot állította, amit a könyv alcíme is jelez: *Hegel. A szabadság filozófusa*. A jénai filozófus ízig-vérig hegelianus, aki nemcsak hatalmas ismeretanyagával, hanem teljes odaadással, mély szenvedélytől áthatott elemzéseivel is meg akarja győzni az olvasót kedvenc filozófusa kivételes nagyságáról és az életmű kiemelkedő jelentőségéről. Vieweg következetesen kortárs filozófusként fogja fel Hegelt, s műveinek gondolatiságát napjainkban is aktuális filozófiai teljesítményként mutatja be.

Ebben az interpretációban nyilván lehetne kifogásolható állításokat találni. A szerző azon meggyőződése, hogy Hegel az 1789-es francia forradalom kiemelkedő politikai és filozófiai jelentősége és a republikánus eszmék mellett élete végéig kitartott, mindenképpen árnyalásra szorul. Hegelt (következetes) republikánusnak tartani meglehetősen nehezen védhető állítás. Vieweg azon tézisé-

nek a valós tartalma is kétséges, hogy a francia forradalomban találjuk meg a hegeli modern szabadság-gondolat igazi gyökerét. Közismert, hogy a jakobinus diktatúra éles vízvázaló volt a francia forradalom megítélésében mind a három tübingeni barát, Hölderlin, Schelling és Hegel számára: e politikai fordulattól kezdve Hegel is a girondisták híve lett. Nemcsak az 1820-as *Jogfilozófiában*, hanem már jóval korábban is élesen bírálta a jakobinus terrort.

Arról nem is beszélve, hogy a modern szabadság-gondolat, amit a „minden ember szabad” közismert hegeli formulája fejez ki, ennél jóval több jelentésréteget és aspektust tartalmaz. A „minden ember szabad” hegeli gondolata szisztematikus történetfilozófiai elvvé kristályosodott ki, aminek kiemelkedő szerepe lett a világtörténelem menetének hegeli koncepciójában. Mi több: ez a gondolat az életmű alapmotívumává érlelődött, ami azonban más eszmetörténeti, politika- és kultúrtörténeti, valamint filozófiai forrásokból is táplálkozott. Erről Hegel maga világosít fel bennünket például a filozófiatörténeti előadásokban. A „szubjektív szabadság” modern elve visszavezet többek között a római jog személy-koncepciójához, aztán Luthernek az ember Istenhez való viszonyáról alkotott megreformált nézetéhez: ettől kezdve „a szabadságot is isteninek tudták”. Az ember a tekintély és az engedelmesség világából önmagához mint szellemhez tért vissza, aminek lényege a szabadság. Hite nem mond ellent az élet élvezetének: ettől még lehet jó lelkiismerete – állítja Hegel. A reformáció szubjektivitás-elve mint szabadság-elv tovább él és gazdagodik filozófiai síkon az újkori filozófiában, különösen a „legújabb német filozófia” képviselői, Jacobi, Kant, Fichte és Schelling szabadságfelfogásának eszmetörténeti hagyatékában. A szabadságnak azt a további aspektusát, miszerint léteztek filozófusok, akik nem köteleződtek el állami hivatalnokként politikai rendszereknek, hanem megőrizték személyes és gondolati szabadságukat, Szókratész és Spinoza példáján mutatja be Hegel a filozófiatörténeti előadásokban.

Am annak az alapvető belátásnak ma is vonzó és ösztönző jelentését és jelentőségét aligha lehet vitatni, miszerint a filozofálás a szabad gondolkodás, valamint a szabad, önmeghatározó és felelős életvezetés tanulása (vö. 17–27). Vieweg elsősorban ebben az értelemben tekinti az életmű alapmotívumának a modern szabadság-gondolatot, amelyet az ész kanti koncepciójának hegeli átértelmezésével köt össze. Az ész, miként a szabadság, sem csak gondolati alakzat, hanem a valóság struktúráira vonatkoztatott és benne érvényesítendő normatív reflexió.

Ha az egyes életszakaszokat intellektuális életrajznak tekintjük, ahogyan Vieweg teszi, akkor ebben a megközelítésben meggyőző módszertani fundamentumra találunk az élet és a mű szoros összefüggéseinek feltárásához. A stuttgarti gyermekkor és ifjúság (1770–1788), benne a gimnáziumi évek, majd a tübingeni egyetemi évek (1788–1793) is a minél tágabb körű műveltség megszerzésének időszaka, valamint a szélesebb értelemben vett gondolkodás titkainak felismerésében, elsajátításában és kiművelésében való elmélyülés korszaka. Emlékez-

tessünk a stuttgarti gimnáziumi évekből származó, a régi (antik) és a modern művészet lényegi vonásait összehasonlító dolgozatra, amely fontos mérföldkő az ifjú Hegel szellemi fejlődésében (vö. 51–53). Nemcsak esztétikáját, hanem történetfilozófiáját és modernitás-koncepcióját mélyrehatóan befolyásoló belátásoknak a szülőhelye ez az írás. Schiller nyilvánvaló hatása mellett szuverén gondolatokra is bukkanunk. Ilyen gondolat a történetiség hegeli elvének az előrevetítése, amely elv az érett Hegelnél a szellem teljes rendszerét, különösképpen a történetfilozófiát, a társadalom- és politikai filozófiát és az esztétikát áthatja.

Az életműben végbemenő koncepcionális váltás folyamán a „régii világ” átértelmeződik: az antik eszmények időtlenségét, a szép ideálja jegyében fogant műalkotások kivételes egyediségét felváltja a szabadságban való haladás történetfilozófiai elve, amely egyik elméleti fundamentuma a modern (romantikus) művészet alkotásairól és magáról a művészeti korszakról alkotott művészetfilozófiai értékelésnek. A világtörténelem menete szempontjából pedig olyan elv a szabadság, amely előrehaladó megvalósulásában rengeteg áldozatot követel népektől és egyénektől egyaránt. A történetiséghez kapcsolt „minden ember szabad” elve a modern kor társadalmainak a normatív fundamentuma, amelyre alapozva a szellem – és annak az emberi létezés minden szejletében végbemenő mozgásai – egyfajta beteljesülése megy végbe. Olyan ésszerű, valóságos és világi beteljesülés, amely ugyanakkor önmagában rejti és felszínre hozza azokat az ellentmondásokat, amelyek újfajta nehézségeket jeleznek az egyének önértelmezése és önmeghatározása, valamint az életvezetésükben szerepet játszó különféle szociális kapcsolataik egyre komplikáltabb szféráiban. Az egyének szabadságjogai, így a gondolat és a gondolkodás szabadsága, az önmeghatározó életvezetés a modern világ olyan vívmányai, amelyek árnyoldalaira Hegel kezdetől fogva ráirányítja a figyelmet. A szabadság gondolat megkérdőjelezhetetlen nagyszerűsége összekapcsolódik nála a szabadság mint „eszme”, „elv” és „jog” társadalmi és életvilágbeli beágyazottságának megterhelő elemekre való figyelemfelkeltéssel. E megterhelő elemekre való reflexióként fogható fel a modern szabadság intézményes és jogi védelme, amelynek rendszerét a *Jogfilozófiában* fejtette ki Hegel: elengedhetetlennek tartotta a modern szabadság vívmányai „ésszerű és valóságos” védelmi rendszerének a kimunkálását. A modern világ intézményi szférája jogvédelmi funkciójának legfőbb letéteményese a jogrendet betetőző alkotmány: a szabadságjogok „objektív garanciája”. Az intézményes biztosítékok mellett Hegel elkerülhetetlennek tartotta a modern individuum „ingatag tartására” való figyelemfelkeltést. Ebben az összefüggésben merül fel a kérdés, hogy miként válthatja fel a bizonytalanságokkal, belső ellentmondásokkal, meg hasonlóságokkal terhelt individuális önértelmezést és a modern egyén szétszakított, elidegenedett létmódját az autentikus és stabil önazonosság és az ezen alapuló életvezetés. Olyan önazonosságról van szó, amely nem zárul önmagába, hanem mindig van társadalmi vetülete, interszubjektív jellege és tartal-

ma, amivel az önazonos egyének életvezetésükben számolnak, és szükséges is, hogy számoljanak. Ebben áll a modern individuum önmeghatározó létmódjának a „szubjektív garanciája”.

Kanyarodjunk vissza az egyes életszakaszok intellektuális fejleményeinek követéséhez! A tübingeni teológiai és filozófiai tanulmányokban Hegel osztozik Schellinggel és Hölderlinnel. A közös szoba és a tanulmányok mindnyájuk intellektuális fejlődését meghatározóan befolyásolta. Hegelnek a filozófia felé fordulása ezekhez az évekhez (1788–1793) köthető (vö. 59–96). Ekkoriban Arisztotelész, Platón, Rousseau, Kant, Fichte munkáit tanulmányozza intenzíven. Tübingen után a házitanítói évek következtek Bernben (1793–1796), majd Frankfurtban (1797–1800). A berni és frankfurti években is intenzív kapcsolatot ápol Schellinggel és Hölderlinnel, amit a levélváltások dokumentálnak. A frankfurti években Hölderlinnel újra személyes kapcsolatba kerül. A berni, miként majd a frankfurti házitanítói tevékenység mellett ezek az évek is az elmélyült tanulás és a filozófiai s intellektuális horizont további tágítása jegyében telnek (vö. 106–144). Mindenképpen megemlítendő, hogy a berni évektől kezdve a brit közgazdaságtan új, a későbbiekben kulcsfontosságú érdeklődési területté válik Hegel számára, s ebben egyedülálló az egész kortárs német filozófiában. Olyan súlyú érdeklődési területről van szó, amelynek figyelembevétele nélkül a modernitás hegeli koncepciója sem érthető meg. A klasszikus gazdaságtan tételeinek filozófiai recepciója és a társadalomfilozófiai indíttatású, ökonómiai szempontokkal gazdagított kritikai szemlélet mibenlétének és jelentőségének felismerése és méltatása nélkül a hegeli életműről hiányos és torz képünk lenne.

A frankfurti évek fragmentumaiban felvillan néhány, később kifejtésre kerülő eszme, így pl. az egész életműben kulcsfontosságú egyesítés-gondolat, amelyet Hölderlinnel együtt képviselt (vö. 171–187). Az egyesítés (*Vereinigung*) motívuma körül formálódik ki az a filozófus, akit Paul Tillich a frankfurti előadásában (1931–1932) egzisztencialistának nevezett. Az élet meghasonlottságát, szétszakítottságát, az elidegenedést az emberi létezés alapvető egzisztenciális jellegeiként írja le a fiatal Hegel. Ezt a belátást később a modern kor keretfeltételei közzé helyezve, történetileg kontextualizálja és gazdagítja. E keretfeltételek között lesz az életmű egyik alaprétege a modern individuum egzisztenciális és életvilágbeli feltételeinek és mibenlétének a tematizálása. S ebből az interpretációs perspektívából válik érthetővé annak a már említett gondolatnak a jelentősége, miszerint Hegel a modernitás intézményrendszerét, középpontban az alkotmánnyal, a modern egyén szabadságjogainak legfőbb garanciájaként fogta fel.

Frankfurt után a jénai egyetemen, annak virágzó éveiben magántanár lesz (1801–1807). Az első években Schellinggel közösen jelentetik meg a *Philosophisches Journalt*, amelyben Hegel olyan kulcsfontosságú tanulmányokat tesz közzé, mint *A filozófia fichtei és schellingi rendszerének különbsége* és a *Hit és tudás* (vö. 206–237). A kiadói tevékenység, a tanítás és a habilitálás mellett a rendszer

kimunkálásának célja kerül előtérbe, amit a *Jénai rendszervázlatok* tanúsítanak (vö. 250–255). Ekkoriban válnak el Hegel és Schelling útjai. A jénai korszak kiemelkedő teljesítménye, sokak szerint mindmáig legjelentősebb és korszakalkotó műve *A szellem fenomenológiája*, amely ennek a periódusnak a lezárása egyben. Ez a mű nemcsak a jénai évek, hanem az eddigi filozófiai törekvések összegző alkotása, amelyben a filozofálás kezdetét és természetét újszerű módon tematizálja. Szerinte a filozófiának új tudományos paradigmára van szüksége. Ennek az igénynek a teljesülése először a tudat tapasztalatának tudománya, ennek kimunkálása által lehetséges, amely a tudatot a művelődés révén a tudomány útjára vezeti. Másodszor a megjelenő tudás alakjainak teljességében való ábrázolása és a tudatnak a megjelenő szellemtől a szellemhez mint fogalmi gondolkodáshoz vezető útján lehetséges az új tudományos paradigma kimunkálása (vö. 261–306).

A jénai magántanárságot jövedelem híján kénytelen feladni Hegel. Az életút következő állomása Bajorország: előbb a katolikus Bambergben (1807–1808) újságszerkesztői tevékenységet folytatott, majd a protestáns Nürnbergben (1808–1816) az általa alapított első humanista főgimnázium igazgatói állását fogadta el. Ahogyan a jénai években, Nürnbergben is a filozófiai rendszer alkotásának több kísérletével próbálkozott. Ezek a rendszerkísérletek a későbbi heidelbergi (1817), majd a két berlini (1827, 1830) enciklopédikus rendszer (*A filozófiai tudományok enciklopédiája*) előmunkálatainak tekinthetők. A nürnbergi évek azért is kiemelkedő jelentőségűek Hegel életpályáján, mert itt írta és jelentette meg *A logika tudománya* című korszakos művet. Az első rész (*A lét tana*) 1812-ben, a második (*A lényeg tana*) 1813-ban, a harmadik (*A szubjektív logika vagy a fogalom tana*) 1816-ban jelent meg. *A logika tudománya* (1812–1816) a modern logika mint metafizika eredeti megalapozását kínálja (vö. 361–408). A rendszeralkotás szemszögéből a *Fenomenológia* a tudomány és egyúttal a logika kezdetének a megalapozása, a logika pedig az enciklopédikus filozófia első része. Hegel ambíciója nem kisebb, mint hogy megalapozza a modern logikát, ahogyan Arisztotelész is megalapozta a régi logikát. Az objektivitás és a szubjektivitás ellentéte és egysége jegyében értett és kifejtett logika a szubjektivitás modern elvének a bevonásán és érvényesítésén alapul. A fogalom a szubjektivitás modern elvének a megfelelője, s a modern filozófia, benne a logika, nemcsak az ész, hanem a szabadság tudománya is. Nürnbergben Hegel magánéletében lényeges változás történt: feleségül vette Marie von Tüchert, majd megszületett két fiuk, Karl és Immanuel.

A nürnbergi időszakot a heidelbergi évek (1816–1818) követik. A romantikus Heidelberg fordulatot jelentett Hegel életében: itt kapta meg az első rendes, fizetett professzori állását. Ám alig két évet töltött itt családjával: Heidelbergben érte a meghívás az 1810-ben alapított berlini egyetemre. 1818 ősztől a berlini egyetem rendes professzora, dékánja, rektora volt 1831 őszen bekövetkezett hirtelen haláláig. A berlini évek kiemelkedő műve, *A jogfilo-*

zófia alapvonalai, 1820-ban jelent meg (vö. 464–534). A modern társadalom, gazdaság, politika, jog és életvilág alapelveinek, legfőbb normáinak és intézményeinek ma is inspiráló értelmezését találjuk meg ebben a sok vitát kavará, rengeteg félreértést előidéző, hosszú ideig és gyakran támadott műben. Ma viszont már nem fér kétség a *Jogfilozófia* korszakos jelentőségéhez: mértékadó műnek számít a kortárs Hegel-irodalomban és azon túl, többek között jogelméleti, politikaelméleti, társadalomelméleti, ökonómiai, gazdaságtudományi, családszociológiai tartalma folytán.

A *Jogfilozófia* egyik központi gondolata az állam és a társadalom szétválasztása. Ebben az összefüggésben merül fel a szociális állam eszméje, ami mai elméletek számára is inspiráló gondolat. A klasszikus brit közgazdaságtanra reflektáló meglátások arról tanúskodnak, hogy Hegel önálló és szisztematikus gazdaságfilozófiává formálta az eredetileg olyan szaktudományos-gazdaságtani fogalmakat és fogalmi kapcsolatokat, mint a munka, a munkaképesség, a profit. Hallatlanul merész, de a 20. század második felétől beigazolódott állítása, hogy a modern gazdaság és társadalom „első elve” nem a munka, hanem a szükséglet. Ez a belátás és a szükségletek „rossz végtelenségének” felismerése a fogyasztói társadalom jellegzetességeinek felfedezéséről tanúskodnak. Ez a felismerés még ma sem méltatott teljesítménye a hegeli életműnek. Míg Karl Marx, aki Hegel halála után egyik tanítványánál, Eduard Gansnál tanult Berlinben, a klasszikus kapitalizmus jellegzetességeit tárta fel, addig Hegel a kapitalizmus későbbi fázisának a felismeréséhez is eljutott. A fogyasztói társadalom egyik alapelveinek, a szükségletorientált életmódnak a belátása túllép a marxi kizsákmányolás-tézisen. Hegelnek ebben a gondolatában a kapitalizmus rafinált eszköztárának és rejtett, manipulatív működési mechanizmusainak a jellegzetességeire ismerünk. Emellett Hegel a klasszikus kapitalizmus számos olyan vonását is feltárta, amelyeket tisztán közgazdaságtani, szaktudományos szempontból tekintve nem lehet beazonosítani és bemutatni. Ide tartozik például a munkaképesség és a munka megkülönböztetése, amely Marx számára ugyancsak inspiráló hegeli belátás lesz: nem véletlen, hogy *A tőke* első kötetében hivatkozik a *Jogfilozófiára*. Megelőzve Marxot, Hegel ráirányítja a figyelmet a szegénység és az ennek nyomán terjedő pauperizmus jelenségeire. Hegel Marxtól eltérően a szociális állam kötelességének tartja, hogy ez ellen fellépjen. S ne csupán szociális támogatással, hanem lehetőség szerint a „saját munka” elve (A. Smith) szerinti életvezetés támogatásával és ösztönzésével. Hegel ezen belátásai nemcsak a korai és a klasszikus kapitalizmusra érvényesek, hanem a fogyasztói mentalitás felerősítésével bővített és specifikált késői és globálissá vált kapitalizmusra is.

Ha a hatástörténet szempontjából tekintünk az életműre, akkor megállapítható, hogy a *Fenomenológia* mellett, sőt azt is megelőzve a legnagyobb hatást Hegel előadásai gyakorolták, elsősorban az esztétikai és a történetfilozófiai előadások. Hogy Hegel a filozófiai diszciplínák szisztematikus kimunkálásának mestere volt, azt az előadásokon készült hallgatói jegyzetek bőségesen dokumentálják.

Emellett az érintett szaktudományokat is inspirálta, mint pl. az irodalomelméletet. Egy másik példa Eugen Gombrich megjegyzése: szerinte Hegel volt a művészettörténet diszciplínájának a megteremtője.

Önálló monográfiát lehetne írni az életút fenti állomásainak mindegyikéről. Ez különösen igaz lenne, ha ebbe bevonnánk azt a rendkívül kiterjedt ismeret-ségi kört, barátságokat és ellenségeskedéseket, amit Hegel magáénak tudhatott. A kortársak közül emlékeztessünk a közismert kapcsolatokra, barátságokra, így a Goethével ápolt, egyre mélyülő kapcsolatra, aztán Schillerre, a Schlegel-fivérekre, Jean Paulra, Schleiermacherre, a Humboldt-fivérekre, Felix Mendelssohn-Bartoldyra, Ludwig Feuerbachra, Heinére. A Napóleonnal való találkozás Jénában mély hatást gyakorolt rá, ami történetfilozófiai koncepciójában is lecsapódott: a nagy történelmi személyiségek szerepéről a *Jogfilozófia* utolsó paragrafusaiban találunk hiteles gondolatébresztő belátásokat.

Vieweg biográfiájának komoly értéke, hogy számos dokumentumra támaszkodva Hegelt mint embert és személyiséget is bemutatja, akinek élete nem diadalmenet, hanem törések, újrakezdések, kétségek sokasága kísérte. Példa erre a Jénában 1807-ben házasságon kívül született első fia, Ludwig sorsa. Élete első tíz évét Jénában töltötte: hároméves korában a kiadó Frommann család vette gondozásba. 1817-ben Hegel és családja magához vette Ludwigit. Ám az homályban maradt Hegel fiai előtt, hogy ki is volt Ludwig: Karl és Immanuel meg voltak győződve arról, hogy mostohatestvérük. Csak apjuk és Ludwig halála után ismerték meg az igazi történetet, ami nem nyerte el tetszésüket. Gyanítható, hogy apjuk halála után Karl és Immanuel anyjuk tudtával megsemmisítették az első fiú és az apa levelezésének jó részét, ahogyan Hegel és a nővére kapcsolatának számos dokumentumát is.

Klaus Vieweg monográfiájában Hegel külföldi utazásairól is részletes és élvezetes beszámolókat találunk, mindenekelőtt a feleségének írt levelekben. Hegel felkereste Párizs, Amszterdam, Bécs, Prága művészeti gyűjteményeit, szívesen látogatta az operaelőadásokat és a színházi bemutatókat ezekben a városokban is. Ha tehetett, nyaranta elutazott valamelyik kedvelt fürdőhelyre. 1829-ben Karlsbadban volt az utolsó találkozása Schellinggel: együtt ebédeltek, sétáltak, kávéztak. Schelling „rendkívül barátságosnak” találta Hegelt, mintha nem is történt volna meg a jénai szakítás. Hegel pedig arról számolt be, hogy Schellinggel öt-hat napot töltött el a „régibb barátságban”.

Berlinben a Múzeum-sziget első nagy múzeuma (ma: Altes Museum) 1830-ban nyílt meg, Hegel otthonának (Am Kupfergraben) a közvetlen szomszédságában. A város kulturális élete Hegel számára valóságos kincseshánya volt: lelkes látogatója volt a múzeumi gyűjteményeknek, időszakos kiállításoknak, operaelőadásoknak, színházi előadásoknak. Felix Mendelssohn-Bartholdy jegyezte fel, hogy Hegel korábban fejezte be egyetemi előadásait, csak hogy ne késsen el az operaelőadás kezdetéről.

A berlini intellektuális körökben ismert társasági ember volt Hegel. Szívesen flörtölt vonzó és értelmes nőkkel, levelezett a kor híres asszonyaival. A nők kedvelték sajátos humorát. Szívesen és hozzáértően válogatta ki és fogyasztotta a legjobb borokat, amelyeket gondosan megrendelt és feljegyzéseket készített róluk. Számos egyéb személyes életrajzi elem és legenda leírását találjuk meg ebben a vaskos kötetben.

Mindent egybevetve, Klaus Vieweg monográfiája sokrétű intellektuális élvezetet kínáló filozófiai és írói teljesítmény, amely nem csak Hegel-kutatók számára információkban és filozófiai inspirációkban gazdag olvasmány.

